

СОЦИАЛНА ПОДКРЕПА НА ДЕЦА И СЕМЕЙСТВА В РИСК

Боряна Здравкова

Динамиката на обществените и социални процеси в нашето съвремие е предизвикателство за изследователите да актуализират дефинициите на понятието “семейство”.

Трудности за точна дефиниция предизвиква и историческата ретроспекция на семейството като структура, взаимоотношения, функции. Докато в първобитно-общинното общество наблюдаваме полигамни брачни взаимоотношения с преобладаваща роля на жената, на по-късен етап в условията на частна собственост и разделение на труда историческите данни информират за моногамно семейство с доминираща роля на мъжа, и стигнем до съвременната представа за семейство, основаващо се на равноправни отношения между партньорите. На границата между двете столетия и съвременната представа се оказва твърде непостоянна величина. Сравнително точна формулировка на разбирането за понятието “семейство” дава Л. Шулман, определяйки го като “широк спектър от връзки” предвид семейства с един родител, семейства без брак, семейства, формирани от партньори от един и същи пол [4, 208].

Семейството е динамично социално образувание, което отговаря на природното и обществено своеобразие на човека и в което се извършва неговата първична социализация. То е малка социална група, формирана на основата на брак, роднинство, осиновяване, общо домакинство.

Многообразието на връзките и взаимоотношенията предполага и различни типове семейство: просто (съпрузи с техните деца); сложно (повече от две поколения); непълно (когато липсва член от семейството); функционално непълно семейство (разделение на родителите поради трудова ангажираност).

Всяко семейство, независимо от неговата структура и взаимоотношения, изпълнява няколко основни функции. Проф. Г. Пиръев посочва три основни функции:

- Възпроизводствена – основна, продиктувана от природните закони, изразяваща се в създаване на деца и тяхното отглеждане;
- Възпитателна – неизбежна и необходима функция, при която се осъществяват процесите на предаване и усвояване на натрупания обществен опит, изразен в знания, умения, поведение, възгледи;

- Социална – основаваща се на предходните две функции, с основно значение за развитието на обществото

Друг автор – В. Юстицкис – фиксира шест функции – възпитателна, битова, емоционална, духовна, функция за първичен социален контрол, сексуална.

Някои изследователи добавят и други функции – сексуална, икономическа, осигуряване на подходящ психологически климат и закрила.

Когато семейството е в състояние да изпълнява своите функции и в следствие на това е възможно удовлетворяването на неговите потребности, говорим за нормално функциониращо семейство.

За съжаление обаче, съвременните обществено-икономически условия се оказват силен катализатор за нарушаване на семейните функции и семейството се превръща в дисфункционално, т.е. неспособно да удовлетворява потребностите на своите членове. Нарушеният баланс, съществуващите дефицити и породената от това непълноценност го поставят в условия на риск за нормалното му функциониране като социална единица. За такива семейства в сферата на социално-педагогическата дейност се употребява терминът “семейства в риск”.

Семействата в риск може да се обособят в няколко групи в зависимост от степента и характера на дефицитите в тяхното функциониране [1].

Към първата група се причисляват *семейства с нарушено личностно функциониране*. Обикновено става въпрос за добре функциониращи семейни системи, които при определени обстоятелства се нуждаят от подпомагане за преодоляване на естествени житейски кризи (криза на младото семейство, преминаване от една възрастова група в нова, адаптиране към нова среда и т.н.). При тези случаи социалната подкрепа се осъществява основно на микроравнище, т.е. от социалния работник. Тя се изразява предимно в информиране, консултиране, посредничество, обучение и др. Дейността на помагачия е улеснена поради желанието и готовността на семейството да приеме подкрепата му, което е предпоставка за ефективно взаимодействие между двете страни и за бързо и качествено възстановяване на нормалното функциониране на семейната система.

Втората, значително по-многобройна група обединява *семейства в неравностойно социално положение*. В нея може да отграничим няколко подгрупи.

На първо място, това са т.нар. непълни семейства – предимно самотни родители, които живеят с децата си и сами ги възпитават.

Поставен при същите (а понякога и при по-лоши) условия, както и нормалните семейства, самотният родител е принуден сам да се справя с отглеждането и възпитанието на децата си, да им осигури материални удобства, сам да поеме цялата отговорност за тяхното образование и успешно социализиране в обществото. Трудностите и големите отговорности често предизвикват у него чувство за неудовлетвореност, непълноценност, вина, което в много случаи поставя “бариири” в общуването с децата.

Семействата с деца с увреждания съставляват също немалобройна част от семействата в неравностойно социално положение. Това са семейства, които отглеждат и възпитават деца с различни по степен ментални и/или физически нарушения. Проф. Р. Трашлиев разграничава техните проблеми на такива, свързани с външното им функциониране (породено от трудностите при взаимоотношенията с институциите), и на такива, свързани с вътрешното функциониране на семейството [3, 167].

Друга подгрупа обхваща част от семействата от малцинствен етнически произход. От данните на МВР е видно, че голяма част от противообществените и противозаконните прояви у нас са дело на лица от малцинствен етнически произход – основно роми. Те са и основните потребители на социалните услуги, предоставяни от МТСП, във всичките им форми – парично подпомагане, обезщетения, настаняване на деца от ромски семейства за отглеждане в социални домове и др. Тенденцията към увеличаване числеността на ромите и специфичните етнически и културални особености на тази група все още се оказват непреодолимо препятствие за приобщаването ѝ към нормалния обществен живот.

Голямо е числото и на семействата с деца, отглеждани извън семейството. Това са семейства, при които, поради различно стечение на обстоятелствата, децата се отглеждат и възпитават извън биологичното семейство. Една част са институционализирани – в домове за деца, в ДМСГ. Друга част се отглеждат в семейства на близки и роднини, в приемни семейства. Причините са от различен характер – липса на условия за нормален живот и развитие на детето, невъзможност от страна на родителите за задоволяване на основните му нужди, личностни проблеми у родителите, системен тормоз, малтретиране, насилие и др.

Другата голяма група, която обединява лицата в риск, обхваща *семействата с асоциално и престъпно поведение*. Те също се разделят на няколко подгрупи.

Към семействата със зависимости се причисляват семейства, в които някой от членовете проявява определена зависимост – наркомания,

алкохолизъм, религиозна зависимост, зависимост от хазарт. Това може да бъде родител, може да бъде дете. Факторите, които предопределят тези зависимости, са: личностни качества (емоционална лабилност, слаба воля); семейство и среда (личен пример на близките, взаимоотношения в семейството); качества на самото вещество (лесен достъп, облекчаване на болка, повишаване на активността и др.) [3, 152].

Многобройна е групата и на семействата в социално-нравствена деградация. Изключително тревожно е, че социално-нравствената деградация на родителите се отразява пагубно и на децата в семейството и все по-голям брой малолетни и непълнолетни попадат в тази категория. Значително нараства броят на просещите, проституиращите, скитащите, безнадзорните, жертвите на трафик, лицата в конфликт със закона — извършители на кражби, грабежи, изнудване и други противозаконни прояви.

Направеният обзор на отделните групи, обхващащи децата и семействата в риск, показва многообразието и разнородния характер на кръга от проблеми, възпрепятстващи нормалното функциониране на семейната система. Преодоляването на трудностите и дефицитите в семейството е сложен процес, изискващ не само собствени усилия, но и външна подкрепа, разбиране и намеса на непосредственото и опосредстваното социално обкръжение. Външната подкрепа и подпомагане за осъществяването на този сложен и често пъти продължителен процес се реализира чрез социалната работа със семейства, която се изразява в подпомагане на семейството, за да се преодолее определен проблем, да се удовлетвори определена потребност, да функционира семейството по-оптимално.

Многоаспектността на социалната работа предполага ефективни мерки и дейности на всички нива в обществената система. Държавата, в лицето на своите институции, разполага с необходимите ресурси и механизми за ограничаване на всички онези негативни фактори, поставящи децата и семействата в условия на риск. В този смисъл, на макроравнище е необходима адекватна държавна политика по отношение на децата и семействата в риск, изразена най-вече в разработена цялостна правна рамка, работещи в синхрон държавни структури, дългосрочни стратегии и конкретни планове за действие във всички области на социалната сфера. Така например една модерна образователна политика би ограничила броя на децата, отпадащи от училище; една силна здравна система би оказала реална помощ на много семейства, отглеждащи деца с

увреждания, и на много лица с различни зависимости; една целенасочена политика по отношение на малцинствата би допринесла за тяхното успешно социално включване чрез определени преференции (помощ за осигуряване на работа, включване в образователни програми и т.н.) и в същото време чрез строго съблюдаване за спазването на правилата и нормите, задължителни за всички граждани на държавата.

Структурите, работещи на мезоравнище, са свързващото звено между провежданата от държавата социална политика и обектите, към които е насочена. Тази важна функция предопределя тяхната огромна роля и отговорност в процеса на социалната работа. От особено значение на това ниво е връзката между отделните институции, ангажирани с определен социален проблем. Говорейки, например, за дете с изявена агресия и асоциални прояви, няма как да не включим в работата по решаване на случая съответната образователна институция, Детска педагогическа стая, Отдел “Закрила на детето”, МКБППМН, консултативни кабинети и др. Когато се работи за реинтегриране на институционализирано дете в биологичното му семейство (или за превенция на изоставянето), отново в решаването на проблема се включват редица институции – социалното заведение, Отдел “Закрила на детето”, Дирекция “Социално подпомагане”, Бюро по труда, Център за социална рехабилитация и интеграция и т.н. Ефективното междуинституционално взаимодействие е основна предпоставка за бързата и качествена социална, педагогическа и психологическа помощ, необходима на семейството за възстановяване на липсващите дефицити и преодоляване на трудностите в семейните взаимоотношения.

На микроравнище непосредствената социална подкрепа и помощ за нормално социално функциониране на семейството или отделни негови членове оказва социалният работник. От неговия професионализъм, знания и умения зависи ефективното протичане на помагачия процес и успешното възстановяване на нарушените баланси в семейната система.

Социалната работа със семейства съдържа някои специфики, обусловени от ред фактори. На първо място, има наличие на двама клиенти: идентифициран пациент, от една страна, и семейната система (семейството като цяло), от друга [4, 214]. Индивидуалността на клиентите, очакванията и претенциите на всеки от тях усложнява взаимодействието и работата на социалния работник. Наред с това всяко семейство е една уникална структура със своя история, взаимоотношения, вътрешни правила, роли, модели на комуникация, с изграден стереотип на поведение като цялостна система. Тези особености оказват комплексно влияние върху

функционирането на семейството и познаването им е задължително условие за успешната помагача дейност на социалния работник.

Подходите и техниките в помагачия процес се избират от социалния работник съобразно съществуващия проблем или потребност, като се отчитат внимателно и задълбочено обективните и субективните особености на конкретната семейна система и се вземат предвид при осъществяването на първоначалния контакт със семейството, анализа, преценката и интервенирането.

Спазвайки общите принципи, общата рамка и последователността на фазите в помагачия процес, всеки конкретен случай на работата със семейства протича по индивидуален начин. Тази специфичност се обуславя както от факта, че се работи с повече от един клиент, така и от особеностите на всяка отделна семейна система.

Така например, когато се оказва социална подкрепа на семейства с един родител, последователността от задачи на социалния работник се заключава в това да помогне на самотния родител да преодолее чувството на вина и загубите си, да изследва и открие общите допирни точки в чувствата и разбиранията между родител и деца, да помогне те да бъдат по-открити един към друг, да бъдат единни за справяне с проблема си.

При работа със семейства, отглеждащи деца с увреждания, пред социалния работник стоят друг тип предизвикателства. Тук преди всичко се изисква работа в екип – с медицинско лице, с различни специалисти. Необходимо е помагачият добре да прецени степента на важност на проблемите – дали да информира за възможностите, за услугите или да работи за възстановяване на нарушените взаимоотношения в семейството [3, 168–169].

Друга насока има социалната работа, когато се оказва помощ на семейства от малцинствен произход. Освен необходимите знания и професионални умения, от социалния работник се изисква и преодоляване на предразсъдъците и стереотипното отношение. От голямо значение за успешно взаимодействие в хода на помагачия процес е предварителното запознаване с особеностите на културата, традициите, вярванията на представителите на съответното малцинство.

Многопосочна е работата на помагачия в случаи, когато при наличието на биологично семейство, детето се отглежда в институция. Тук социалният работник е и информиращ (за възможностите за подпомагане на семейството), и посредник между семейството и съответните институции

(за подобряване на социално-битовите условия), и координатор (между институциите, имащи отношение към проблема), и фасилитатор (между родителите и децата), и ментор (подпомагащ личностното израстване на членовете на семейството и пълноценното функциониране на семейната система) [1, 22].

Изложеното дотук разкрива многопосочния и разнороден характер на социалната работа с деца и семейства в риск. В тези случаи понятието “социална работа” обединява редица важни дейности – социална подкрепа, педагогическа работа, психологическа помощ и консултиране, медицинска помощ – които изпълват със съдържание помагачия процес. Многоаспектността на процеса изисква и налага няколко задължителни условия, за да се осъществява реална социална подкрепа. На първо място – изключителен професионализъм от страна на пряко помагачия социален работник. Той трябва да бъде изграден като комплекс от знания, умения, отношение, морал, етика, ценности. На второ място – адекватна политика, дейности и мерки от страна на държавните институции, имащи непосредствено отношение към социалните проблеми. Това означава изпреварващи мерки за предотвратяване на определен проблем, бърза реакция за справяне с възникнал такъв, прилагане на утвърдени европейски и световни модели на работа в една или друга област на социалната сфера. И не на последно място – реално взаимодействие на пряко ангажираните структури на всички нива. То предполага координация и синхрон между институциите и непрекъсната двупосочна връзка “макроравнище – микроравнище” с цел ефективно действие на всички регулативни механизми за оптимално функциониране на семейството като значима социална единица, респективно на обществото като цяло.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Кузманова-Карталова, Р.* Някои характеристики на професията “социален педагог”. – В: Посоки, 2005, кн. 2, 9–29.
2. *Пиръв, Г.* Психология на семейството. С., 1999.
3. *Тодорова, М.* Помагало по методи на социалната работа. В. Търново, 2005.
4. *Шулман, Л.* Изкуството да се помага на индивиди, семейства и групи. С., 1994.

СОЦИАЛНА ПОДКРЕПА НА ДЕЦА И СЕМЕЙСТВА В РИСК

БОРЯНА ЗДРАВКОВА

Резюме

Статията засяга същността и спецификите на социалната работа със семейства в риск. Разкрива се многопосочният и разнороден характер на дейността на социалния работник в помагания процес. Направен е обзор на различните типове семейства в риск, съобразно степента и вида на дефицитите в тяхното функциониране. Акцентирано е на особеностите както в работата на помагания за решаването на конкретен случай, така и на необходимостта от ясни стратегии и конкретни мерки в дейността на всички институции, пряко ангажирани със социалните проблеми.

SOCIAL ASSISTANCE TO CHILDREN AND FAMILIES AT RISK

BORYANA ZDRAVKOVA

Summary

The article examines the nature and specificity of social work with children and families at risk. It highlights the multidirectional and heterogeneous character of the activities of the social worker in the assisting process. A survey is made of the various types of families at risk according to the degree and kind of deficiencies in their functioning. Emphasis is placed both on the special features of the work of the person assisting in the solution of a particular case, and on the necessity of clear strategies and specific measures in the activities of all institutions directly involved in dealing with social problems.

